

Nota : Aquest fitxer fa el punt sobre el dret ancestral atorgat als habitants de Catalunya Nord d'utilitzar l'aigua dels rius i els paisatges d'horta que se'n deriven. No se tracta d'una proposta pedagògica directament per la classe, sinó d'una documentació destinada als ensenyants i a les persones que volen conèixer Catalunya Nord.

La irrigació a Catalunya Nord: el dret a l'aigua i les hortes

El dret a l'aigua

Els Usages de Barcelona

Document : La llei *Stratae*

Les concessions d'aigua a Catalunya Nord

El domini de l'aigua i les hortes

El domini de l'aigua

El paisatge de l'horta

Els cultius

Els principals cultius de regatiu a Catalunya Nord

Els hivernacles

Documents :

= Paisatge d'horta: els Horts de Sant Jaume

= Hort cobert a Corbera la Cabana

= Paisatge d'horta a Illa

La irrigació a Catalunya Nord: el dret a l'aigua i les hortes

El dret a l'aigua

Els Usatges de Barcelona

El dret d'utilitzar les aigües per la irrigació a Catalunya Nord té els seus fonaments en el dret català, recollit en els "*Usatges de Barcelona*" (conjunt de normes jurídiques recollides per escrit al segle XII). Es retroben incorporades en un conjunt més ample, les "*Constitucions i altres drets de Catalunya*", reunides i publicades en dues edicions successives, l'any 1422 i l'any 1704. Reunien un conjunt d'articles, normes i sentències anteriors de procedència diversa, que s'aniran completant posteriorment fins a la desaparició de la Generalitat el 1714 i l'abrogació dels drets de Catalunya.

Dins els Usatges de Barcelona, l'article 72 conegut com a "*Ilei Stratae*" (nom que correspon a la primera paraula d'aquest article en llatí) fa referència al dret d'ús pels pobles dels camins, de les aigües, dels prats de muntanya i dels boscos, per concessió del sobirà. És en funció d'aquest dret que el bestiar dels pobles veïns poden utilitzar l'alta muntanya per a pasturar i que els pagesos de Catalunya Nord poden regar.

Aquests drets s'han mantingut després de l'annexió al regne de França i també després de la Revolució francesa, quan no eren contradictoris amb les noves lleis. És el que passa encara avui dia per la irrigació i les pastures de muntanya, usos exercits sense interrupció des de l'Edat Mitjana en funció de concessions, sempre vigents, efectuades pels comtes reis catalans.

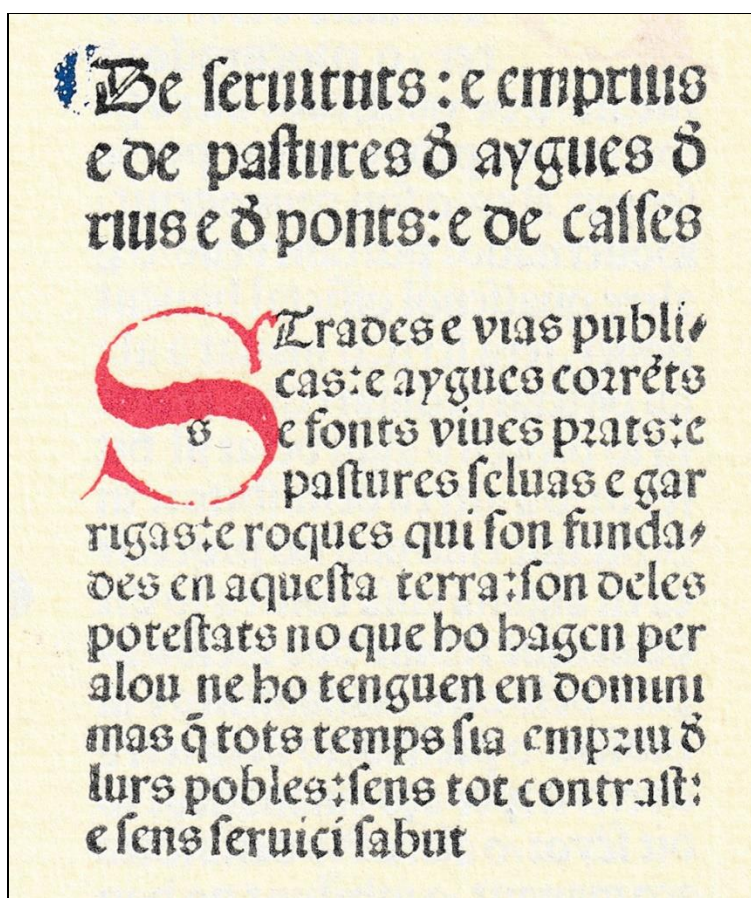
Document : La llei *Stratae*

A l'origen, al segle XII, l'article 72 dels Usatges és escrit en llatí. El Museu Episcopal de Vic conserva un manuscrit de la segona meitat del segle XII amb el text en català medieval. Aquí el teniu :

" Les strades e les vies publiques les aygues corrents, e les fonts viues e los prats e les pastures et les selues e les garrigues e les Roques qui son en aquesta terra son de les postats, no que agen aqueles per alou, ne tenguen aqueles en lur seyoria mas que son sien tots temps a empriu del seu poble senes tot contrast e senes tot contrari, senes alcun seruey que nols en sia donat ne stablit. "

(publicat per Mn Josep Gudiol en l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1907, p.285-334)

La Llei Stratae tal com apareix dins el Llibre tercer (Irrr VIII) de les Constitucions de Catalunya, incunable del 1495, que inclouen els Usatges de Barcelona. Un incunable és un llibre imprimit abans de l'any 1500. El Departament de Justícia de la Generalitat n'ha fet una edició facsímil l'any 1988, amb un comentari preliminar de Jesop Maria Font i Rius, Els 10 volums tenen un total de 779 pàgines.

Nota: Les Constitucions de Catalunya són una recopilació der textos jurídics catalans, amb els Usatges de Barcelona i els diferents textos aprovats per les Corts, que s'anaven agregant amb els anys. Les primeres constitucions van ser promulgades al segle XII per les Corts de 1283. La primera compilació va ser prescrita el 1413. Una altra compilació es la que va ser imprimida el 1495 (veure l'extracte que reproduim). Se'n va fer encara una l'any va fer l'any 1585, i una altra va ser publicada l'any 1705.

Aquí teniu la transcripció del text de 1495:

" Les strades e vias publicas e aygues corrents e fonts viues, prats e pastures, seluas e garrigues e roques qui son fundades en aquesta terra son de les potestats, no que ho hagen per alou ne ho tenguen en domini mas que tots temps sia empriu del lurs pobles, sene tot contrast, e sens servici sabut "

(Llibre tercer (Irrr VIII) de les Constitucions de Catalunya, incunable del 1495, edició facsímil de 1988, Barcelona, Generalitat de Catalunya)

En català modern :

" Els camins i les vies públiques, les aigües corrents i les fonts vives, els prats i les pastures, els boscos i les garrigues, i les roques que són situades en aquesta terra són dels potentats (o de les potències), no per què els tinguin en alou ni que els tinguin en llur domini, mes per que siguin de tots temps en empriu de llurs pobles sense cap contrarietat (o sense anar en contra), i sense qualsevol servei establert. "

(Nota : un empriu és una propietat comuna o dret col·lectiu d'ús de pastures, boscos o aigües per un poble o una comunitat rural)

La traducció en francès :

" Les routes et les chemins publics, les eaux courantes et les fontaines vives, les prés et les pâturages, les forêts et les garrigues et les roches sont aux puissances non pour qu'elles les aient en alleu ni pour qu'elles les tiennent en leur domaine mais pour que de tous temps ils soient à l'usage de leurs peuples sans aucune contrariété ni obstacle et sans aucun service constitué. "

(traduction de Louis Assier-Andrieu, *Le peuple et la loi*, L.G.D.J., 1986)

Trobareu complements i explicacions en l'article de Jean-Philippe Meneau i Martine Camiade: *Contribution à l'étude juridique des usages et coutumes de la commune de Mantet*, ICRESS, Perpignan, 2004, pp. 29/80.

Vegeu : http://www.maison-pays-catalans.eu/catalogne_nord/mentet/ref_mentet_2013.pdf

Les concessions d'aigua a Catalunya Nord

Des de l'Edat mitjana, les concessions de l'aigua i de la creació de recs i agulles van ser donades, i després de tant en tant confirmades, rec per rec :

= **a comunitats de regants** (des del segle 19 són constituïdes en associacions sindicals d'usuaris) ; aquestes associacions són o bé municipals (és a dir per a tots els recs i agulles d'un municipi), o bé per un rec o per una agulla (és a dir per tot el territori cobert per aquesta branca del regatiu ;

= **a particulars o empresaris propietaris de molins** : molins de farina, molins d'oli, molins drapers o batans (*foulons* en francès), o molines (*scieries*) ; per això molts recs es diuen "Rec del Molí" : Rec del Molí de Brullà, Rec del Molí de Canet, Rec del Molí a Sant Feliu, etc. ; per això també la capacitat dels recs es mesura en moles (una mola és la quantitat d'aigua necessària per a fer moure la mola d'un molí).

Quan el mateix rec servia a la irrigació i als molins, el temps es repartia : per exemple, pel Rec del Molí de Sant Feliu, irrigació de dia i usos industrials de nit.

El domini de l'aigua i les hortes

El domini de l'aigua

Cal recordar que fa uns segles tant l'Aglí com la Tet, el Reart o el Tec tenien divagacions dins la plana baixa i canviaven sovint de curs. La història del Rosselló és, doncs, també una història del domini de l'aigua, sigui per protegir-se dels seus mals efectes, sigui per assegurar una irrigació.

Al Rosselló l'aigua condiciona l'agricultura. Si no es pot regar, només les oliveres i la vinya són possibles, amb un vinyer de bona qualitat, però amb rendiments molt febles. Quan es pot regar, l'agricultura s'intensifica a base de fruiters i d'hortalisses. Però, a causa de l'horitzontalitat de les terrasses i de les altituds molt febles de la plana baixa, ha calgut crear també tot un sistema de drenatge per a eixugar els mateixos sectors que es reguen.

La Tet, el Tec i l'Aglí són rius avui dia controlats (llevat del cas dels aiguats excepcionals) i els riberals són protegits dels seus desbordaments per una sèrie de dics de terra o de murs de contenció. Els còrrecs que baixen dels plans del nord del Riberal o els rius i torrents capritxosos, com la Ribera de Castelnou, la Llawanera o la Bassa, que travessa Perpinyà, tenen avui un calibratge del seu curs o, de vegades, un nou curs artificial creat per evacuar les aigües.

A tota la Plana baixa, tant al nord (la Salanca) com al sud de la Tet (la regió de Sant Cebrià, d'Elna i d'Argelers), un drenatge existia ja fa temps. Aquests canals són tot sovint anomenats **eixaus** o **agulles** (nom que els pot fer confondre amb les agulles destinades a la irrigació) :

= a la Salanca : l'Agulla Ventosa (Sant Hipòlit), **l'Agulla dels Cirerers** i **l'Agulla de l'Auca** (Clairà, Bonpàs, Torrelles i Vilallonga de la Salanca), **l'Agulla Cabdal**, **l'Agulla de l'Eixau Nova** i **l'Agulla de l'Eixau Vella** (Santa Maria la Mar) ;

= al nord del Tec : les principals són **la Fossella** (Perpinyà, Cabestany, Salelles i Sant Nazari) i la llarga **Agulla de la Mar** (Bages, Montescot, Cornellà del Vercol, Elna, Alenyà, Sant Cebrià) que recuperen les aigües de depressions tancades i asseguraven també el drenatge d'aquest ampli sector de la plana baixa que té un pendent molt feble ; però hi ha també **l'Agulla Cabdal de la Torre** (la Torre del Bisbe i Sant Cebrià) i **l'Agulla de la Rovina** (Elna) ;

= al sud del Tec : **l'Agulla Cabdal de Palau** (Palau del Vidre, Argelers), **l'Agulla Cabdal d'Argelers**, i tots els eixaus d'Argelers : **Agulla de les Nogueres**, **Agulla del Marrasquer**, **Agulla d'en Salleres**.

El paisatge de l'horta

Des de fa mil anys o més que hi són instal·lats, els recs han transformat els paisatges i els ecosistemes del Rosselló.

Els termes generals per a designar aquests paisatges (o segons els casos el sistema d'irrigació o els cultius) són : **el regatiu, l'horta, els horts o les hortes**. Tot sovint aquests noms designen un sector determinat d'un municipi i no pas una regió. A la vall de la Tet el nom de conjunt és el Riberal. Regatiu és una forma rossellonesa, tan vàlida com és la forma regadiu utilitzada a la resta de Catalunya.

Els geògrafs catalans parlen d'**un paisatge d'horta**. Aquesta paraula és emprada de cap a cap de les terres catalanes, a Catalunya Nord, al Principat com al País Valencià, on la comarca de València porta fins i tot aquest nom : l'Horta. Curiosament (o potser perquè el vocabulari es va fixar i estendre fa més de cinquanta anys) el nom emprat a França i altres països per a designar aquests paisatges és la "huerta", és a dir la traducció d'horta en castellà. Observem que a l'estat espanyol totes les "huertas" són a zones catalanes (i per tant són "hortes"), i que les zones irrigades de Múrcia i Andalusia porten generalment el nom de "vega".

En les hortes tradicionals, notareu les múltiples parcel·les amb cultius diferents, els compartiments o grups de camps limitats per agulles o ambegues, i les vores d'arbres que protegeixen els cultius delicats : segons els llocs, la tradició local o la preferència dels pagesos trobarem

- **vores de xiprers** (el xiprer sempre verd, més prim i més alt, o el xiprer de Lambert, que és més ample i creix més de pressa, però que ocupa més lloc dins el camp) ;
- **vores de llorers**, especialment prop de les agulles, als Horts de Sant Jaume i a les planes baixes ;
- **vores de polls** (o pollancres), sobretot en les noves zones de regatiu, car el poll creix de pressa ;
- s'hi afegeixen, quan els camps són més grans i cal trencar-hi la força del vent, **vores de canyes seques** fixades amb pals (és **un canyís** / plural canyissos), abans, o avui dia filats o teixits de plàstic.

Els cultius

Fins als anys setanta, l'agricultura era l'activitat predominant, amb molt pagesos i dificultats per a tenir terra. Per tant, quan la irrigació era assegurada, hi havia una intensificació màxima de les parcel·les, amb una rotació de diversos cultius sobre la mateixa parcel·la durant l'any : tomates o mongetes l'estiu, enciam l'hivern, o bé pressequers amb enciam sota els arbres a la tardor i a l'hivern.

Avui dia no hi ha gairebé més l'associació d'arbres i de llegums, només queden els arbres fruiters amb nous sistemes de plantació que faciliten el reg per goteig i el pas dels tractors amb plataformes per la collita. Les rotacions ràpides de cultius de llegums es fan sota els hivernacles més que no pas en camp obert.

El Riberal de Bulatnera i Illa fins a Sant Feliu té una molt gran especialització : els fruiters, amb el pressequer dominant, i les diverses varietats d'enciams i escaroles. Al Riberal de la riba esquerra de la Tet i als voltants de Perpinyà hi ha una gran

concentració d'hivernacles de tots tipus i llegums de ple camp, amb enciams, givert, patates primerenques i diversos llegums. La Salanca és molt especialitzada : és el país de les carxofes i dels espàrrecs ; hi ha pocs enciams, però molta escarola, pocs tomaquets, i els hivernacles són sobretot túnels. La regió d'Elna té més varietat : presseguers i altres fruiters, hivernacles, enciams i escaroles, col-i-flor, patates primerenques, tomates.

Els principals cultius de regatiu a Catalunya Nord :

Els llegums

- l'enciam i l'escarola
- la tomata (forma rossellonesa) o el tomàquet
- el givert (forma rossellonesa) o el julivert
- la col-i-flor
- l'api
- la carxofa
- la trumfa o la trufa (forma rossellonesa), o la patata
- l'espàrrec
- la mongeta tendra

Les fruites

- el prèsec / arbre : el presseguer
- l'abricot (forma rossellonesa) o l'albercoc / arbre : l'abricoter o l'albercoquer
- el kiwi
- la cirera / arbre : el cirerer
- la poma / arbre : el pomer
- la pera / arbre : el perer

Els hivernacles

La progressió considerable dels hivernacles es va iniciar a finals dels anys setanta i durant els vuitanta a Catalunya Nord, és a dir quan una irrigació abundant i regular va ser assegurada. Habitualment són anomenats **abrics** (és un gal·licisme), o directament per la paraula francesa "**serres**", fins i tot dins un context de conversa en català. Dins els hivernacles, a més d'una gran especialització en enciam a l'hivern i tomates a l'estiu, s'hi cultiven també melons, freses (és un gal·licisme) o maduixes, pebrots, albergínies i flors.

Són de tres tipus:

- **Els hivernacles clàssics de vidre amb calefacció**, en quantitat més limitada i destinats sobretot a cultius florals.

- **Les "serres" de plàstic amb el sistema del jardí cobert**, és a dir la parcel·la totalment coberta de plàstic amb un sostre aguantat només per uns puntals de ferro; d'aquesta manera no es perd ni un pam de terreny, i un petit tractor pot passar a l'interior de la superfície coberta. L'inconvenient és un preu de cost molt més elevat que el dels túnels, sovint el doble. Si aquesta forma es troba més al Riberal d'amunt i prop de Perpinyà és perquè les superfícies de les propietats són més reduïdes i hi ha més dificultat per a ampliar les explotacions ; corresponen a la intensificació màxima.

- **Els hivernacles de plàstic en forma de túnels**, de set o nou metres d'amplària i disposats en bateria. Es troben a la Salanca i a la regió d'Elna, amb alguns túnels en el Riberal d'Illa, on serveixen sovint per a la preparació del plantó (o planter), és a dir per a la germinació i la creixença de plants joves d'enciam o de tomaquets abans de posar-los en el camp.

La gran majoria d'aquests abrics, horts coberts o túnels, no té calefacció, car es tracta només de protegir els cultius dels excessos del clima, d'evitar les fortes gelades (o glaçades) a l'hivern, i avançar la creixença o la maduració a la primavera. Molts són equipats d'un sistema original de lluita contra les gelades. Es tracta de provocar per un sistema de fina aspersió una polvorització d'aigua sobre el sostre de plàstic a l'exterior de l'hivernacle. La transformació de les gotetes d'aigua en gel - que es disposa sobre el plàstic - provoca la creació d'una protecció tèrmica de l'hivernacle amb un aire que queda prop de 0°C a l'entorn de la zona on l'aigua es solidifica. Aquests abrics són dits abrics freds, no pas perquè hi fa fred - no és el cas ja que són destinats a forçar la maduració dels cultius - sinó perquè són sense calefacció.

Paisatge d'horta: els Horts de Sant Jaume

Hi trobem els caràcters dels regatius tradicionals: parcel·les petites o mitjanes, molts petits masos per ser a prop dels cultius delicats, intensificació amb horts cobert, vores de xiprers i llorers que segueixen els camins i les agulles.

(foto J. Becat)

Hort cobert a Corbera la Cabana

L'estructura metàl·lica cobreix el conjunt del camp. Noteu els tubs penjats de distribució de l'aigua, cap als cultius per aspersió o per goteig (per les tomaqueres), i cap amunt vers la cresta de les capelles on hi ha a l'exterior els pulveritzadors per a lluitar contra les gelades. Som a finals de novembre i la collita dels enciams encara no ha començat : es farà durant el desembre i el gener.

(foto J. Becat)

(foto J. Becat)

Paisatge d'horta a Illa amb vergers (al primer pla), camps i hivernacles (al segon pla). A l'esquerra, el Mas Llec.